

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพ
ระหว้าประเทศ
(วงักกรมทอ)

งานศิลปหัตถกรรมประเภท หัวโขน

การแสดงโขน

“**หัวโขน**” การละเล่นอย่างหนึ่งคล้ายละครรำแต่เล่นเฉพาะในเรื่องรามเกียรติ์ผู้แสดงจะสวมหัวจำลองต่าง ๆ ที่เรียกว่า “**หัวโขน**” (จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525)

โขน นาฏกรรมชั้นสูงของไทยที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น มีระเบียบแบบแผนเป็นศิลปะและมหรสพประจำชาติที่บรรพชนของไทยได้สร้างสรรค์และสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน โขนเป็นมหรสพหลวงที่แสดงในพระราชพิธีสำคัญ ๆ มาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ถือเป็นเครื่องประกอบราชอิสริยยศอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์

ส่วนประกอบสำคัญในการแสดงโขนนอกจากผู้แสดง วงดนตรีที่เล่นประกอบการแสดง เครื่องแต่งกายแล้ว ยังมีส่วนประกอบสำคัญในการแสดงโขนอีกอย่างหนึ่ง คือ หัวโขน ซึ่งเป็นส่วนสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งที่บอกให้รู้ว่าผู้แสดงโขนนั้นแสดงเป็นตัวละคร เช่น หัวพระราม พระลักษณ์ หนุมาน ทศกัณฐ์ รูปหัวยักษ์ลิง ฤๅษี ที่ใช้สวมเวลาเล่นโขนหรือละคร (จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525)

ในหัวโขนหนึ่งหัวประกอบด้วยงานช่างแขนงต่าง ๆ หลากหลายแขนง เช่น ช่างปั้น ช่างหุ่น ช่างกลึง ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างรัก ช่างทอง ช่างเขียน จึงทำให้ผู้ที่จะเป็นช่างหัวโขนได้ ต้องมีความรู้ในเชิงช่างหลายอย่าง นอกจากฝีมือเชิงช่างแล้ว หัวโขนยังถูกกำหนดด้วยแบบแผน จาริต ของหัวโขน ไว้อย่างเคร่งครัดอีกด้วย เช่น สี และลักษณะของหัวโขน ซึ่งถ้าทำผิดไปจากที่ครูโบราณกำหนดไว้ก็ถือว่าผิดทั้งหมด การทำหัวโขนจึงล้วนแต่ต้องใช้ทั้งความรู้ ความประณีต ละเอียดอ่อนในการรังสรรค์ เพื่อให้

การแสดงโขน

เกิดความงาม ความถูกต้องตามเอกลักษณ์ของหัวโขนนั้น ๆ สร้างความสุนทรีย์แก่ผู้ชมไปพร้อมกับเรื่องราวที่แสดงและสอดรับกับอารมณ์เครื่องแต่งกายที่ละเอียดงดงามไม่แพ้กัน อันถือเป็นองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษมาหลายร้อยปี การแสดงโขนโดยทั่วไปนิยมแสดงเรื่องรามเกียรติ์ หรือ รามเกียรติ์ มีพัฒนาการการแสดงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ และด้วยเหตุที่โขนเล่นเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งมีเนื้อเรื่องเกี่ยวพันกันระหว่างมนุษย์ อมนุษย์ เทพยดาต่าง ๆ การแสดงจะสมมติให้ผู้แสดงเป็นตัวละครต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งจำเป็นจะต้องประดิษฐ์คิดค้นแต่งหน้าตาให้ละม้ายคล้ายกับบุคลิกของตัวโขนตามท้องเรื่อง ซึ่งเป็นที่มาของการประดิษฐ์คิดสร้าง “**หัวโขน**” นับสืบมา

ลักษณะหัวโขนต่างๆ

ภูมิปัญญาที่สะท้อนศาสตร์เชิงช่าง และขนบจารีตของงาน “หัวโขน”

การทำหัวโขนนั้นถือเป็นงานหัตถศิลป์ที่มีความพิเศษแตกต่างจากงานศิลปหัตถกรรมแขนงอื่น ๆ ด้วยความจำเพาะของระเบียบวิธีแห่งการช่างทำหัวโขนตามขนบนิยมอันมีมาแต่โบราณ ซึ่งช่างแต่ละคนจะต้องศึกษาให้เข้าใจถ่องแท้เกี่ยวกับสัญลักษณ์ของหัวโขนของแต่ละหัว และเรื่องราวของการแสดงโขน เพื่อให้เข้าถึงซึ่งจิตวิญญาณที่จะถ่ายทอดอารมณ์ผ่านหัวโขนเหล่านั้น ภูมิปัญญาของครูอาจารย์ที่แฝงไว้ในการทำหัวโขนนั้นมีความสลับซับซ้อนตั้งแต่รูปลักษณะ กรรมวิธีการทำ การไหว้ครู การเก็บรักษา ซึ่งเป็นกุศโลบายของครูโบราณ

ความวิจิตรบรรจงในการทำหัวโขน

สีและลักษณะหัวโขน

หัวโขน มีรูปแบบที่ตายตัวทั้งลักษณะของหน้ายอด และสี ซึ่งทั้งหมดนี้จะเป็นตัวกำหนดว่าหัวโขนนั้นเป็นหัวอะไร เช่น

หัวพระ ยอดชัย หน้าสีเขียว คือหัว พระราม

หัวพระ ยอดชัย หน้าสีทอง คือหัว พระลักษมณ์

หัวยักษ์ ยอดชัย หน้าซ้อน ๓ ชั้น ปากแสดะ ตาโพล่ง สีเขียว คือหัว ทศกัณฐ์

หัวยักษ์ ยอดหางไก่ ปากขบ ตาจะระเข้ สีมอหมึก คือหัว วิรุญจำบัง

หัวลิงโล้น ปากอ้า หน้าสีดำ คือหัว นิลพัท

หัวลิงยอดสามกลีบ ปากหุบ คือหัว องคต

หากจำแนกตามลักษณะของหน้าของหัวโขนจำแนกได้ ดังนี้

หัวพระ ทั้งที่เป็นครูเทพ เทวดา หรือกษัตริย์ จะมีรูปแบบหน้าที่เหมือนกันจะต่างกันที่สี และยอดของแต่ละหัว ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดว่าเป็นหัวอะไร เช่น

พระอิศวร หน้าสีขาว มงกุฎยอดน้ำเต้า

พระพรหม หน้าสีขาว มีสี่หน้า มงกุฎยอดชัย

พระอินทร์ หน้าสีเขียว มงกุฎยอดบัต หรือยอดเดินหน

พระอิศวร

พระอินทร์

พระพรหม

ยักษ์ไล้น การุณราช

หัวยักษ์ ลักษณะของหน้ายักษ์มีรูปลักษณะอยู่ 4 แบบ คือ
ปากแฉะ ตาจระเข้
ปากแฉะ ตาโพลง
ปากขบ ตาจระเข้
ปากขบ ตาโพลง ซึ่งรวมทั้งยักษ์ยอด และยักษ์ไล้นด้วยเช่น
ยักษ์ไล้น ปากแฉะ ตาจระเข้ ได้แก่

- สามนักษา สีหน้า เขียวสด หรือสีทอง
- การุณราช สีหน้า หงเสน

ยักษ์ไล้น ปากแฉะ ตาโพลง ได้แก่

- นนทยักษ์ สีหน้า ขาบ
- มหากาย สีหน้า ม่วงแก่

ยักษ์ยอด ปากแฉะ ตาจระเข้ ได้แก่

- ชิวหา สีหน้า หงขาด มงกุฎยอดน้ำเต้ากลม
- กุมภากาศ สีหน้า หงดิน มงกุฎยอดน้ำเต้าเฟื่อง

ยักษ์ไล้น กาลสุร

ยักษ์ยอด ปากแฉะ ตาโพลง ได้แก่

- หิรันตยักษ์ สีหน้า สีทอง มงกุฎยอดกระหนก
- มหามยักษ์ สีหน้า แดงขาด มงกุฎยอดหางไก่

ยักษ์ไล้น ปากขบ ตาจระเข้ ได้แก่

- กาลสุร สีหน้า ดำหมึก
- นนทสุร สีหน้า ขาว

ยักษ์ไล้น ปากขบ ตาโพลง ได้แก่

- โรมจักร สีหน้า หงสบาท
- สุกรสาร สีหน้า เขียว

ยักษ์ยอด ปากขบตาจระเข้ ได้แก่

- สัทธาสุร สีหน้า หงเสน มงกุฎยอดจีบ
- ไมยราพณ์ สีหน้า ม่วงอ่อน มงกุฎกระหนก

ยักษ์ยอด ปากขบ ตาโพลง ได้แก่

- สุริยาภพ สีหน้า แดงขาด มงกุฎยอดเดินหน
- มาริศ สีหน้า ขาว มงกุฎยอดสามกลีบ

ยักษ์ยอด กุมภากาศ

สุครีพ ลิงโล้นปากอ้า

ชมพูปาน ลิงโล้นปากอ้า

องคต ลิงยอดปากหุบ

หัวลิง มีทั้งลิงยอด และลิงโล้น โดยหัวลิงจะทำตาโพลงเพียงอย่างเดียว ส่วนปากนั้นมีทั้งปากอ้าและปากหุบ เช่น ลิงโล้นปากอ้า

เกยร สีม่วงแก่หรือม่วงชาดแก่
ไชยามวาน สีเทา หรือมอหมึกอ่อน

ลิงโล้นปากหุบ

สัตพลี สีขาวผ่อง
นิลเอ สีทองแดง

ลิงยอดปากอ้า

สุครีพ สีแดงเสน มงกุฎยอดบั๊ด
ชมพูปาน สีหงชาด มงกุฎยอดชัย

ลิงยอดปากหุบ มีเพียงหัวเดียว คือ องคต สีเขียว ยอด (มงกุฎ) สามกลีบ

สำหรับหัวโขนของตัวนางไม่นิยมทำ แต่จะใช้สวมเครื่องประดับ ศีรษะ แล้วแต่งหน้าผู้แสดงแทน เช่น สวมชฎาหางรัดเกล้ายอด รัดเกล้าเปลว กระบังหน้า

นอกจากหัวพระ ยักษ์ ลิงแล้วยังมีหัว สัตว์ต่าง ๆ ที่ไว้ใส่แสดงโขนอีกเช่น ราชสีห์ ม้า กวาง นก ครุฑ ฯลฯ ส่วนที่เป็นนักบวชต่าง ๆ นั้นจะไม่นิยมทำเป็นหัวโขน แต่จะทำเป็นยอดบวชสำหรับฤาษี หรือนักสัตว์สวมเปิดหน้าผู้แสดงแทน ถ้าทำเป็นหัวโขน ฤาษี นั้นมักจะทำขึ้นไว้สำหรับบูชาโดยเฉพาะ

การปิดหุ่นด้วยกระดาษสา

ภูมิปัญญาที่สะท้อนศาสตร์เชิงช่าง ของการทำหัวโขน

หัวโขนนับเป็นงานหัตถศิลป์โบราณที่มีการสืบทอดต่อกันมาหลายหลายชั่วอายุคน โดยยังคงยึดรูปแบบ ลวดลาย และวิธีการทำแบบครุโบราณมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการปิดหุ่นด้วยกระดาษทรายหยาบ และภายหลังได้เปลี่ยนมาเป็นการใช้กระดาษสาในการปิดหุ่นแทน ซึ่งกระดาษสาชนิดนี้ มีคุณภาพไม่แตกต่างจากกระดาษหยาบ สามารถปิดหุ่นได้แข็งแรง และเรียบเนียน เมื่อตากหุ่นที่ปิดด้วยกระดาษสาได้แห้งดีแล้ว การนำหุ่นกระดาษออกจากหุ่นปูนนั้นก็มิใช่เรื่องง่ายเนื่องจาก หุ่นกระดาษจะรัดแน่นกับหุ่นปูนจึงต้องใช้ความชำนาญในการนำหุ่นกระดาษออกจากหุ่นปูนแล้วนำมาตัดขอบ และเย็บด้วยลวดทองเหลือง จากนั้นจึงนำหุ่นกระดาษที่ได้มาเชื่อมขอบด้วยอลูมิเนียม ซึ่งการเชื่อมขอบด้วยอลูมิเนียมนั้นจะทำให้หุ่นกระดาษคงรูป ไม่บิดเบี้ยว และเมื่อปั้นหน้าด้วยสมุกโชนกแล้ว ยิ่งทำให้หุ่นกระดาษแข็งแรงขึ้นอีก หนึ่งว้าวหรือหนึ่งควายที่ตากแห้งสนิทแล้ว มีความหนาเหมาะสมที่จะทำให้ส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น ใบหู จอนหู จะถูกเย็บติดด้วยลวดทองเหลือง รวมทั้งตาและฟันที่ทำด้วยมุกก็จะถูกติดประกอบให้เรียบร้อย

การเชื่อมขอบอะลูมิเนียม

แล้วจึงตีลายด้วยรักสมุก ซึ่งจะทำการเคียวรักตามแบบที่เคยทำมาแต่โบราณ และติดประดับลายตามแบบแผนที่โบราณกำหนด เมื่อลายรักแห้งสนิทโดยใช้เวลาประมาณ 2 เดือน จึงนำมาทาสีและเขียนหน้าโขน ซึ่งรูปแบบของลายรัก และการเขียนหน้าจะเปรียบเหมือนกับลายมือซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงถึงภูมิปัญญาอันสะท้อนถึงทักษะเชิงช่างของช่างผู้ทำหัวโขน

โขน : นาฏศิลป์แห่งแผ่นดินไทย

การแสดงโขนถือว่าเป็นมหรสพที่เป็นเครื่องประดับพระอิศริยยศของพระมหากษัตริย์ มีพัฒนาการการแสดงมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ การแสดงโขนโดยทั่วไปนิยมแสดงเรื่องรามเกียรติ์ หรือรามเกียรติ์ ในอดีตกรมศิลปากรเคยจัดแสดงเรื่องอุณรุฑ แต่ไม่ได้รับความนิยมมากเท่ากับการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ บทพากย์โขนเรื่องรามเกียรติ์มีหลายสำนวน ทั้งการประพันธ์ที่มีขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยา สมัยกรุงธนบุรี และสมัยกรุง

รัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะบทประพันธ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ นิยมแสดงตามสำนวนบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 ที่กรมศิลปากรได้ปรับปรุงเป็นชุดเป็นตอนสำหรับแสดงเป็นโขนฉาก ในสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เคยทรงพระราชนิพนธ์บทร้องและบทพากย์ไว้ถึง 6 ชุด ได้แก่ ชุดนางสีดาหาย ชุดเผากรุงลงกา ชุดพิเภกถูกขับ ชุดจองถนน ชุดประเดมิศึกลงกาและชุดนาคบาท

ลำนำนักขา

การเขียนหน้าหัวโขน

ด้วยเหตุที่โขนเล่นเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งมีเนื้อเรื่องเกี่ยวพันกันระหว่างมนุษย์ อมนุษย์ เทพดาต่าง ๆ การแสดงย่อมจะสมมติให้คนแสดงเป็นตัวละครต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งจะต้องประดิษฐ์คิดค้นแต่งหน้าตาให้ละม้ายคล้ายกับบุคลิกของตัวโขนตามท้องเรื่อง ซึ่งเป็นที่มาของการประดิษฐ์คิดสร้างหัวโขน เพื่อที่ผู้เล่นผู้ชมจะได้ชื่นชม ได้รับอรรถรสแห่งการแสดงโขนร่วมกัน ดังนั้นเมื่อมีการเล่นโขนก็ต้องสวมหัวโขน หากโขนเป็นสิ่งจรรโลงใจทั้งในส่วนพิธีกรรมและให้ความบันเทิงแก่ผู้คนในสังคมไทยมานานเพียงใด หัวโขนก็เป็นงานช่างประณีตศิลป์เคียงคู่กันมา

หัวโขนที่ใช้ในการแสดงโขนนั้นสันนิษฐานว่าเมื่อแรกเริ่มยังไม่มีหัวโขนแต่อาจใช้การแต่งหน้าเขียนระบายสีลงบนหน้าผู้แสดงแต่ละคนตามลักษณะของบุคคลในเรื่องที่สมมุติให้เล่น ดังเช่นการแสดงกถกกนิของอินเดียซึ่งแสดงเรื่องรามเกียรติ์เช่นเดียวกับการแสดงโขนของไทยก็ยังใช้วิธีเขียน

ระบายใบหน้าผู้แสดงอยู่จนทุกวันนี้ แต่การเล่นโขนของไทยเรานั้นแบ่งพวกตัวแสดงออกเป็นข้างละมากตัวใช้คนแสดงจำนวนมาก การเขียนระบายหน้าผู้แสดงจึงนับเป็นงานหนักมาก ต่อมาจึงมีผู้แก้ไขข้อขัดข้องนี้ โดยสร้างหน้ากากจำลองใบหน้าเป็นรูปต่างๆ ใช้สวมครอบศีรษะและหน้าผู้แสดงแทน ทั้งนี้โดยสวมเทริดอยู่บนศีรษะ ดังเช่นที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในการเล่นชัคนาคตีกดำบรรพในพระราชพิธีอินทราภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถือว่าเป็นต้นเค้าที่มาของการแสดงโขน

หัวโขน นับแต่สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมาคงจะได้รับการประดิษฐ์คิดสร้างอย่างวิจิตรสมบุรณ์สวยงามเป็นพิเศษ โดยเฉพาะในช่วงสมัยแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งเป็นระยะเวลาที่นาฏศิลป์และดนตรีรวมทั้งงานศิลปะทุกสาขารุ่งเรืองถึงขีดสุด หัวโขนที่สวยงามเป็นเลิศจึงมีขึ้นในแผ่นดินนี้

อุปกรณ์การทำหัวโขน

วัสดุ-อุปกรณ์ในการทำหัวโขน

- หุ่นปูนซีเมนต์ สำหรับปิดหุ่นกระดาษ
- กระดาษสา, เปลือกกระดาษทอง
- แป้งข้าวเจ้า
- มีด, คัทเตอร์
- เหล็กหมาด
- ลวดสังกะสี, ลวดทองเหลือง
- หนังวัวหรือหนังควายตากแห้ง
- เชือกกว่าว
- เลื่อยฉลุ, ไขเลื่อย
- ลิวขนาด ต่าง ๆ
- ซีเมนต์ไปตองหรือโบมะพร้าว หรือหญ้าคา
- รักน้ำเกลี้ยง
- สีสำหรับเขียนหน้า
- ฟูกันขนาดต่าง ๆ
- กาวลาเท็กซ์
- พลอยอัดขนาดต่าง ๆ
- เลื่อม, กระจกสี
- อิฟอกซี่
- ทองคำเปลว
- ไม้สำหรับทำยอดหัวโขน

หุ่นปูน

กระดาษสา

ขั้นตอนการทำหัวโขน

การทำหุ่นหัวโขน หุ่นแต่เดิมในอดีตเป็นหุ่นดินเผา แต่ขั้นตอนทำยุ่งยาก จึงเปลี่ยนมาใช้ปูนซีเมนต์ซึ่งทำได้ง่ายกว่า และแข็งแรงเหมือนกัน โดยปั้นหุ่นต้นแบบด้วยดินเหนียวก่อน แล้วจึงถอดหุ่นด้วยปูนพลาสติกจากนั้นจึงหล่อด้วยปูนซีเมนต์อีกครั้ง จึงได้หุ่นสำหรับใช้ปิดกระดาดต่อไป

การปิดหุ่น เคี้ยวแป้งที่จะไว้สำหรับปิดกระดาด โดยใช้แป้งข้าวเจ้าผสมน้ำสะอาดและผสมซินสีเล็กน้อย ใช้มือกวาดผสมให้เข้ากัน ตั้งไฟอ่อน ๆ เคี้ยวจนแป้งสุกดี นำแป้งที่เคี้ยวสุก ทาลงบนกระดาดสาที่เตรียมไว้ให้ทั่ว แล้วนำกระดาดสา มาปิดทับ ลูบให้เรียบสนิท โดยการซ้อนกระดาดทั้ง 4 ชั้น จากนั้นนำกระดาดน้ำ(กระดาดที่เป็นเปลือกเหลือใช้จากที่หุ้มทองคำเปลว) ชุบน้ำปิดให้ทั่วหุ่นหนา 2 ชั้น แล้วนำกระดาดสาที่ทาแป้งเตรียมไว้ปิดลงให้ทั่วหุ่นทับเป็นหนึ่งชั้น ทำเช่นนี้ 4-6 เที้ยว แล้วใช้เครื่องมือกวาดบนกระดาดที่ปิดให้ทั่ว นำหุ่นที่ปิดกระดาดเสร็จแล้วไปผึ่งแดดให้แห้งสนิท

ผ้าหุ่น-เย็บหุ่น นำหุ่นที่ปิดกระดาดแห้งแล้วมาขีดเส้นด้านหลังหัวที่จะผ้าแล้วนำมิตามากริตผ้าตามรอยที่ขีดไว้จนขาดตลอดทั้งหัว นำหุ่นกระดาดที่ผ้าแล้ว ออกจากหุ่นปูนลอกกระดาดน้ำ ตัดแต่งหุ่นกระดาดที่ได้ให้เรียบร้อย ตัดกาวยรอยผ้าให้แนบสนิท แล้วเย็บหุ่นตามรอยที่ผ้า โดยกะระยะให้ห่างพอประมาณด้วยลวดทองเหลือง ตัดปลายลวดที่เย็บให้เรียบร้อย แล้วตอกพับลวดที่เย็บให้แนบสนิทกับหุ่นกระดาด

การตีลาย - ตีลาย นำสมุกที่ได้จากการเคี้ยวรกผสมเถ้าใบตองหรือมะพร้าวหรือหญ้าคา ชัน น้ำมันยาง ให้เข้ากันดี แล้วนำตีลายในแม่พิมพ์หินสบู่ จากนั้นนำมาติดลงบนหุ่นหัวโขน โดยยึดรูปแบบการตีลายแบบโบราณด้วยรักแท้ เมื่อตีลายเสร็จเรียบร้อยแล้วต้องปล่อยให้รักแห้งสนิท

ปิดทอง ทาอีพ็อกซีรองพื้นในส่วนที่จะปิดทองให้เป็นมันปล่อยให้แห้งสนิทแล้วทาอีพ็อกซีสำหรับปิดทองอีกครั้ง เมื่ออีพ็อกซีแห้งพอที่จะปิดทองได้จึงใช้ทองคำเปลวปิดทับลงไปให้ทั่ว แล้วใช้แปรงค้อย ๆ กระทุ้งให้ทองติดทั่วดี แล้วปิดผงของทองออกให้หมด

การถอดหุ่นด้วยปูนพลาสติก

การปิดหุ่น

การตีลาย

ปิดทอง

การติดพลอย

การปั้นหน้า

ติดพลอย ใช้กาวลาเท็กซ์และลงไปโนลายส่วนที่ต้องการติดพลอยแล้วนำพลอยมาติดให้ทั่วตามลายนั้น ๆ ปล่อยให้กาวแห้งสนิท

ติดส่วนประกอบที่เป็นหนัง ใช้หนังวัวหรือหนังควายตากแห้งธรรมดา ขูดขนออกให้เรียบร้อย นำมาฉลุตามแบบต่าง ๆ ของหัวโขนนั้น ๆ เช่น ใบหู ทางคิ้ว จอนหู นำมาติดประกอบกับหุ่นกระดาชโดยใช้ลวดทองเหลืองเย็บแต่ถ้าเป็นหนังชิ้นใหญ่ ๆ เช่น จอนหู ต้องเย็บลวดตามด้านหลังเพื่อเสริมความแข็งแรง

ปั้นหน้า ด้วยการใช้สมุกโกลก ซึ่งประกอบด้วย แป้งเปียกขี้เถ้า กระดาษทอง โขลกให้เข้ากันดี แล้วนำมาปั้นเสริมในส่วนต่าง ๆ เช่น จมูก คิ้ว ตา หู ปาก เพื่อให้ชัดเจนและสวยงาม ปล่อยไว้ให้แห้งสนิทและปิดทับด้วยกระดาษว่าอีกชั้นหนึ่ง

การทาสี-เขียนหน้า สีที่ใช้ทาหัวโขน ต้องใช้ให้ถูกต้องตามขนมจารีตโบราณที่ครูอาจารย์กำหนดไว้ เช่น พระรามสีเขียว ไมยราพณ์ สีม่วง หนุมาน สีขาว เมื่อทาสีได้เรียบร้อยแล้วจึงนำไปเขียนหน้าต่อไป โดยเริ่มที่การเขียนเส้นไพร คือเส้นที่เขียนเน้นในส่วนที่ปั้นหน้าให้ชัดเจนและสวยงามขึ้น สำหรับหน้ายักษ์หรือลิง โดยโบราณกำหนดสีของเส้นไพรไว้สองสีคือ

1. สีเขียว จะใช้เขียนหน้าโขนได้ทุกสีกเว้นหน้าโขนที่เป็นสีเขียว
  2. สีฟ้า ใช้เขียนเฉพาะหน้าโขนที่เป็นสีเขียวเท่านั้น
- เมื่อเขียนเส้นไพรเสร็จแล้วจึงใช้สีดำเดินเส้นทับคู่กันไปกับเส้นไพรตลอดเส้นทางด้านในของเส้นไพรแล้วใช้สีดำขีดขวางเส้นไพรเป็นเส้นเล็ก ๆ ถึ ๆ ทับตลอดทั้งเส้นไพร ใช้สีชมพูทาสีปากให้ทั่วแล้วเหลือบด้วยสีแดงและสีลิ้นจี่ทางด้านใน

การเขียนหน้า

การเขียนเส้นฮั่วโชน

เส้นฮั่วโชนประกอบด้วยเส้นเล็ก ๆ ซ้อนทับกัน 4 เส้น 4 สีด้วยกัน คือ สีลันจี สีแดง สีชมพู สีทอง (คือการเขียนเส้นด้วยยางมะเดื่อแล้วค่อยปิดด้วยทองคำเปลว) โดยจะเขียนเพื่อล้อเส้นไพร และเพิ่มความงามของหน้าโชนให้มีความ

ละเอียดสวยงามขึ้น เริ่มจากการเขียนเส้นสีชมพู จนครบตามรูปแบบที่ช่างโบราณกำหนดไว้ จากนั้นเขียนเส้นสีลันจีทับสีแดงอีกทีหนึ่ง ซึ่งสีลันจี จะอยู่ด้านในสุดของเส้นฮั่ว เส้นสุดท้ายของเส้นฮั่ว คือ สีทอง โดยการเขียนยางมะเดื่อทับเส้นสีชมพู แล้วปิดด้วยทองคำเปลวทับเป็นอันเสร็จสำหรับการเขียนเส้นฮั่ว

การเขียนเส้นด้วยยางมะเดื่อ

การปิดทอง

ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง

โขนเป็นนาฏศิลป์ที่มีธรรมเนียมการปฏิบัติในการแสดงหลายอย่าง ธรรมเนียมบางอย่างก็ยังคงใช้กันอยู่ บางอย่างก็เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา โดยเฉพาะหัวโขนซึ่งจัดเป็นสิ่งสำคัญในการแสดงโขน เนื่องจากเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงบุคลิกและลักษณะนิสัยของตัวละครนั้น ๆ ช่วงทำหัวโขนในงานช่างสิบหมู่ ต้องผ่านการไหว้ครูและครอบครูเช่นเดียวกับนาฏศิลป์ประเภทอื่น ๆ มีความเคารพครูอาจารย์ตั้งแต่เริ่มฝึกหัด ก่อนเริ่มการออกโรงแสดงในแต่ละครั้ง ต้องมีการตั้งเครื่องเช่นไหว้บายศรีให้ครบถ้วนในการประกอบพิธีจะต้องมีหัวโขนตั้งประดิษฐานเป็นเครื่องสักการะต่อครูบาอาจารย์ที่ล่วงลับ

หัวโขนเป็นงานประณีตศิลป์ขั้นสูงที่มีเอกลักษณ์และทรงคุณค่าของชาติไทย การดูแล และการเก็บรักษาหัวโขนจึงมีความสำคัญที่ต้องเก็บรักษาให้คงอยู่ในสภาพดีตลอดเวลา ทะนุถนอมไม่ให้ชำรุดเสียหายด้วยการเก็บรักษาไว้ในลัง ซึ่งเป็นภาชนะสำหรับใช้เก็บรักษาหัวโขนโดยเฉพาะ ทั้งก่อนและหลังการแสดง แต่เดิมทำด้วยเครื่องจักสาน ละครัก มีน้ำหนักเบา เคลื่อนย้ายได้สะดวก ปัจจุบันเปลี่ยนมาทำด้วยสังกะสีแทน มีลักษณะรูปทรงกระบอกสั้น ประกอบด้วยตัวลึงสำหรับใส่หัวโขน และฝาครอบ กึ่งกลางของลังจะเป็นที่ตั้งทวนหรือหลักเตี้ย ลักษณะเป็นแป้นกลมใช้สำหรับรองรับหัวโขนหรือมงกุฎ ขญา และต้องวางให้อยู่สูงจากพื้นและทางเดิน ไม่นำไปวางไว้ในที่ต่ำที่เดินข้ามไปมาได้ ระวังไม่ให้หัวโขนร่วงหล่นตกลงพื้น ไม่ปล่อยให้หัวโขนถูกแมลงสาบหรือหนูกัดแทะ หรือกระทำการใด ๆ ที่เป็นการแสดงออกถึงความไม่เคารพในครูบาอาจารย์

นอกจากนี้มักนิยมจัดเก็บโดยการแบ่งออกเป็นพวก ๆ เป็นส่วนสัดเป็นส่วนเช่น ฝ่ายมनुษย์ ฝ่ายยักษ์และฝ่ายลิง โดยเฉพาะหัวโขนยักษ์และลิงต้องเก็บรักษาไว้คนละกลุ่ม มีหัวพระฤๅษีกรมณีหรือหัวพ่อแก้ววางคั่นกลาง ห้ามนำมาเก็บรวมกันโดยเด็ดขาด ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณรวมทั้งห้ามนำหัวโขนหรือเครื่องแต่งกายสำหรับแสดง มาเก็บรักษาไว้ที่บ้านโดยเด็ดขาด ต้องนำไปฝากไว้ที่วัดเท่านั้นเพราะถือกันว่าเป็นของร้อน ถ้าผู้ใดเก็บรักษาไว้จะมีแต่เหตุเดือดร้อนวุ่นวายไม่สิ้นสุด หรือแม้กระทั่งห้ามนำรูปวาดของตัวละครใด ๆ ก็ตามในเรื่องรามเกียรติ์มาเก็บไว้เช่นกัน ปัจจุบันข้อห้ามดังกล่าวได้เลือนหายไปตามกาลเวลา

แต่เดิมการเรียนและการเข้าถึงการทำหัวโขนเป็นเรื่องค่อนข้างยากเพราะมีเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องมากมายจึงจำกัดอยู่เพียงกลุ่มเล็ก ๆ ในครอบครัวซึ่งก็จะมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของแต่ละตระกูลช่าง ไม่เผยแพร่แก่บุคคลภายนอก ปัจจุบันหัวโขนถือเป็นงานประณีตศิลป์ขั้นสูงที่ต้องได้รับการอนุรักษ์ไว้ไม่ให้สูญหาย จึงเป็นที่มาของการเปิดสอนทำหัวโขนให้ได้เรียนรู้ เป็นการส่งเสริมการสร้างรายได้ให้กับตัวเอง และครอบครัวอีกทางหนึ่ง ซึ่งในการเรียนการสอนจะใช้สีโป๊วรถยนต์เป็นวัสดุทดแทนการใช้น้ำรัก เพราะเนื่องจากการป้องกันสำหรับผู้ที่ไม่แพ้ยัก และยังเป็นวัสดุที่ราคาไม่สูงสามารถหาแหล่งจำหน่ายวัตถุดิบได้ง่ายตามท้องตลาด

ความงดงามของงานประณีตศิลป์ “หัวโขน” นอกจากจะมีคุณค่าต่อศิลปะการแสดงชั้นสูงอย่าง “โขน” แล้ว ยังคงเสน่ห์ที่จลนเป็นที่ต้องการของนักสะสมและนักท่องเที่ยวผู้หลงใหลในงานหัตถศิลป์ไทยและกลายเป็นงานที่ได้รับความนิยมรับการอย่างกว้างขวางไปทั่วโลกโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์สะท้อนศิลปวัฒนธรรมของไทยอันควรค่าแก่การดำรงรักษาไว้ให้อยู่คู่กับแผ่นดินไทยสืบไป

แหล่งที่มาข้อมูล และเอกสารที่ใช้ในการอ้างอิงการจัดทำข้อมูล
สัมภาษณ์อาจารย์วิชฌ ฝดุงคิลป์, หนังสือหัวโขนสมบัตินคิลป์แผ่นดินไทย